

Ryszard Kapuściński
Liga Ochrony Przyrody w Warszawie

HISTORIA OCHRONY PRZYRODY W LASACH

HISTORY OF NATURE PROTECTION IN FORESTS

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, lasy, lasy państwowe, leśnictwo

Key words: nature protection, forests, state forests, forestry

Abstract. Forests belong to the wealthiest ecosystems in Poland as far as biological diversity is concerned. The majority of them are owned by the Treasury and remain in the management of the State Forest Property- the State Forest. The study pays attention to some significant events concerning nature protection in forests and its place in the Polish forestry.

WSTĘP

Lasy są formacją roślinną typową dla naszej strefy klimatycznej. Należą do najbogatszych, pod względem różnorodności biologicznej ekosystemów w naszym kraju. Nic więc dziwnego, że pierwsze działania w ochronie przyrody dotyczyły gatunków żyjących w lasach.

Na początku XI wieku Bolesław Chrobry wydał dekret zakazujący polowania na bobry [Symonides 2007]. Na mocy I Statutu Litewskiego wydanego przez Zygmunta I Starego w 1523 roku wprowadzono ochronę rzadkich lub zagrożonych wymarciem zwierząt: tura, żubra, bobra, sokoła i łabędzia.

Celem artykułu jest przypomnienie ważniejszych wydarzeń z historii ochrony przyrody w lasach, jakie miały miejsce w okresie od odzyskania przez Polskę niepodległości do chwili obecnej. Historia ta wiąże się ściśle z funkcjonowaniem lasów państwowych. Główną uwagę zwrócono na ocenę tych wydarzeń i sformułowanie wniosków jakie z nich wynikają.

Historię ochrony przyrody, w wymienionym okresie, można podzielić na cztery okresy:

- I. Okres międzywojenny (lata 1918 – 1939)
- II. Okres od zakończenia II wojny światowej do 1989 roku
- III. Okres od 1990 roku do włączenia Polski do UE w 2004 roku
- IV. Okres od 2004 roku do chwili obecnej.

OKRES MIĘDZYWOJENNY (1918 – 1939)

Utworzenie w tym czasie parków narodowych, rezerwatów, pomników oraz objęcie ochroną ginących i rzadkich gatunków zwierząt zawdzięczamy w dużej,

mierze zaangażowaniu leśników. Mimo, iż ochrona przyrody formalnie nie znajdowała się w gestii Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, któremu podlegały lasy.

Szczególnie dużą rolę w tym zakresie odegrał Zakład Doświadczalny Lasów Państwowych, przekształcony z dniem 1 maja 1934 r. w Instytut Badawczy Lasów Państwowych. Sprawy ochrony przyrody prowadził Oddział Rezerwatów, na którego czele stał wybitny leśnik Józef Kostyrko.

Tworzenie rezerwatów na terenach nadleśnictw oraz parków narodowych jako samodzielnych „jednostek organizacyjnych szczególnych” w ramach administracji lasów państwowych, oparte było na rozporządzeniach o państwowym gospodarstwie leśnym (zwłaszcza na rozporządzeniu z 1928 r.).

Przykłady rezerwatów i „parków narodowych” utworzonych w ramach administracji lasów państwowych: Rezerwat modrzewia polskiego na Chełmowej Górze (1920 r.), Leśnictwo Rezerwat w Puszczy Białowieskiej (1921 r.), Leśnictwo Pienińskie (1921 r.), Nadleśnictwo Św. Katarzyna (1932 r.).

W roku 1921 lasów ochronnych było w Polsce 39,8 tys. ha, a w 1934 r. już 522,9 tys. ha. Na terenach lasów państwowych znajdowało się 95% wszystkich obszarów chronionych. Pozostałe 5% zlokalizowane było w lasach prywatnych [Grzywacz 2006]. Do 1939 r. powstało 186 rezerwatów o ogólnej powierzchni 28,6 tys. ha, w tym: 124 – leśne, 19 – zwierzęce, 10 – skalne, 18 – stepowe, 12 – torfowiskowe, 3 – wodne.

Administracja lasów państwowych wiele uwagi poświęcała ochronie i restytucji rzadkich i ginących gatunków ssaków, przede wszystkim żubra, tarpana, bobra, rysia i żbika oraz niektórych ptaków. Przeprowadzono m.in. inwentaryzację bobrów oraz czapli, żurawia, bociana czarnego i puchacza.

Na uwagę zasługuje, istniejąca w tym okresie, współpraca naukowców leśników i przyrodników, będąca potwierdzeniem istnienia wielu zbieżnych i wspólnych problemów dotyczących zarówno ochrony przyrody, jak i gospodarki leśnej. Naukowe uzasadnienie potrzeby tworzenia parków narodowych, rezerwatów i pomników przyrody, jako warsztatów badawczej pracy naukowej dla potrzeb leśnictwa, było ogromną zasługą prof. W. Szafera.

Podsumowując okres międzywojenny (1918-1939) można stwierdzić, że opiekę nad parkami, rezerwatami i pomnikami przyrody sprawowała administracja lasów państwowych wspólnie z Oddziałem Rezerwatów Instytutu Badawczego Lasów Państwowych, którego działania koncentrowały się na badaniach, informacji i udostępnianiu terenów chronionych. Był to okres, w którym leśnicy zapisali się niezwykle pozytywnie, jako inicjatorzy i prawdziwi gospodarze ochrony przyrody w lasach.

OKRES OD ZAKOŃCZENIA II WOJNY ŚWIATOWEJ DO 1989 ROKU

Pierwsze lata po II wojnie światowej były okresem ożywionej dyskusji i ambitnych planów doskonalenia ochrony przyrody i gospodarki leśnej. Ambitne zamierzenia okazały się trudne do zrealizowania w sytuacji rosnącego zapotrzebowania gospodarki narodowej na drewno. Do końca tego okresu dominował tzw. surowcowy model gospodarki leśnej. Leśnicy coraz bardziej zaczęli być postrzegani jako użytkownicy lasu (drewna), a coraz mniej jako ochroniarze przyrody. Jednocześnie narasta krytyka polityki państwa w stosunku do lasów ze strony samych leśników, wyrażana m.in. przez Polskie Towarzystwo Leśne, czy Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Leśnictwa i Drzewnictwa.

Do niewątpliwych osiągnięć tego okresu należy zaliczyć przyjęcie przez Sejm 7.04.1947 r. nowoczesnej ustawy o ochronie przyrody, a później wydanie na jej podstawie rozporządzeń Ministra Leśnictwa w sprawie ochrony gatunkowej (zwierząt 4.11.1952; roślin 28.02.1957). W 1964 r. powstała koncepcja tworzenia parków krajobrazowych. Celem ich tworzenia było m.in. roztoczenie ochrony nad terenami atrakcyjnymi pod względem przyrodniczym, służącymi zaspokajaniu potrzeb społecznych związanych z turystyką i rekreacją i nie kwalifikującymi się do utworzenia parku narodowego. Ich dominującym elementem stały się lasy. Kolejną formą ochrony przyrody, stworzoną z inicjatywy władz lokalnych, zostały obszary chronionego krajobrazu. Ich głównym celem było zabezpieczenie przed ekspansją urzędzeń i inwestycji niekorzystnie wpływających na środowisko. W tym dość trudnym dla ochrony przyrody okresie powstało wiele rezerwatów, część także z inicjatywy samych leśników. W okresie 30 lat (1959-1989) utworzono 650 rezerwatów, tzn. średnio 22 rezerваты rocznie [Kapuściński 2006]. Dla porównania w okresie 13 lat (1990-2003) utworzono 367 rezerwatów, czyli 28 rezerwatów w ciągu roku. Jednocześnie wśród leśników coraz częściej pojawiają się krytyczne głosy o braku zainteresowania rezerwatami ze strony organów ochrony przyrody, czego wyrazem jest brak planów ochrony dla większości z nich.

OKRES OD 1990 ROKU DO WSTĄPIENIA POLSKI DO UE W 2004 ROKU

W 1991 roku Sejm RP uchwalił dwie nowe ustawy, o lasach i o ochronie przyrody, zawierające wiele wspólnych ustaleń, co potwierdza zestawienie na kolejnej stronie.

Wśród wymienionych ustaw, szczególnie nowatorski charakter miała ustawa o lasach. W następstwie zawartych w niej zapisów nastąpiło odejście od dotychczasowego „surowcowego modelu gospodarki leśnej” i przyjęcie modelu „wielofunkcyjnej gospodarki leśnej”, opartej na podstawach ekologicznych. Ustawa ta wyzwoliła wśród leśników wiele inicjatyw służących ochronie przyrody

Ustawa o lasach z 28.09. 1991 r.	Ustawa o ochronie przyrody z 16.10.1991 r.
- ochrona ekosystemów, zwłaszcza leśnych	- utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów
- zachowanie różnorodności przyrodniczej i leśnych zasobów genetycznych	- zachowanie różnorodności biologicznej
- prowadzenie edukacji leśnej społeczeństwa	- kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody

w lasach, m.in.. w 1995 roku przeprowadzono wstępną nadzwyczajną waloryzację przyrodniczą lasów i gruntów nieleśnych (jej efektem było utworzenie w 1996 roku 61 nowych rezerwatów – rekord w dotychczasowej historii); utworzono leśne kompleksy promocyjne; znowelizowano zasady i instrukcje regulujące podstawowe działy gospodarki leśnej.

Mimo tych pozytywnych przemian w gospodarce leśnej i ochronie przyrody w lasach, leśnicy są dalej postrzegani bardziej jako „drwale”, niż jako obrońcy przyrody. Złożyło się na to kilka przyczyn. Oprócz dotychczasowych uprzedzeń do leśników oraz powtarzających się „wpadek” samych leśników – mocno nagłaśnianych przez „opozycję”, doszedł nowy element. Zaskoczenie, połączone z nieufnością a nawet z zazdrością, ze strony tych którzy uważali, że mają monopol na działanie i wypowiadanie się w kwestiach ochrony przyrody.

Wyrazem uprzedzeń, czy wręcz niechęci do leśników, było bojkotowanie wszelkich zaproszeń do współpracy, jakie wysyłali leśnicy. Zwłaszcza kierowane do przedstawicieli niektórych organizacji pozarządowych (dotyczy to np.. udziału w Radach Społeczno-Naukowych LKP, Forum Leśnym, Komisjach Techniczno-Gospodarczych, naradach terenowych itp..). Jeśli nawet przyjmowali zaproszenie leśników, to szybko się wycofywali, dochodząc do wniosku, że zgłaszane przez nich propozycje nie mają szans powodzenia, gdyż nie mieszczą się w ramach zasad i przepisów obowiązujących w gospodarce leśnej. W tej skomplikowanej atmosferze rozpoczęto wyznaczanie obszarów do europejskiej sieci ekologicznej NATURA 2000.

Przełom w dotychczasowej gospodarce leśnej i w ochronie przyrody w lasach dokonał się za sprawą nowatorskiej ustawy o lasach z 1991 r. Umożliwiła ona podjęcie wielu ważnych inicjatyw na rzecz ochrony różnorodności biologicznej, w tym zwiększenia udziału martwego drewna, „ekologizacji” gospodarki leśnej i edukacji leśnej (leśne kompleksy promocyjne) oraz czynnej ochrony przyrody (programy ochrony przyrody; inwentaryzacje walorów przyrodniczych, m.in.. inwentaryzacje wilka, rysia; restytucja głuszca, cietrzewia, cisa) i ochrony biernej (powierzchnie referencyjne, np.. teren po huraganie w Puszczy Piskiej). Lasy Państwowe finansują badania z zakresu ochrony przyrody (m.in.. dotyczące lasów

naturalnych w Puszczy Białowieskiej). Mimo dużego zaangażowania Lasów Państwowych na rzecz ochrony przyrody w lasach, jakie miało miejsce w latach 1990 – 2004, leśnicy nie cieszą się w tej dziedzinie zaufaniem, zwłaszcza wśród niektórych organizacji ekologicznych. Obok starych uprzedzeń (leśnicy- drwale) dochodzą nowe (leśnicy - przeszkodą w poszerzaniu i powoływaniu nowych parków narodowych).

OKRES OD 2004 ROKU DO CHWILI OBECNEJ

Okres ten upływa pod znakiem uzupełniania sieci NATURA 2000 o nowe obszary oraz zmian w przepisach dotyczących ochrony przyrody, zwłaszcza organizacji, podziału kompetencji, udziału społeczeństwa w ochronie środowiska, wykonywania ocen oddziaływania na środowisko itp.. Tworzeniu sieci NATURA 2000 towarzyszył pośpiech i nerwowość. Leśnicy zgłaszali uwagi co do wielkości poszczególnych obszarów, a także do aktualności danych o występowaniu siedlisk i gatunków. Stało się to powodem przeprowadzenia w Lasach Państwowych w latach 2006-2007 powszechnej inwentaryzacji siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, których ochrona wymaga wyznaczenia obszarów NATURA 2000. W przedsięwzięciu tym, oprócz leśników pracujących w terenie, wzięli udział naukowcy, przedstawiciele niektórych organizacji pozarządowych i organów ochrony przyrody szczebla wojewódzkiego. Mimo dowodów dużego zaangażowania leśników w ochronę, wcześniejsze uprzedzenia i nieufność wciąż dają o sobie znać, a nawet nasilają się. Obok uprzedzeń między LP i niektórymi organizacjami ekologicznymi dochodzą nowe, na linii LP – Ministerstwo Środowiska. Wyrazem tego są zmiany zapisów w ustawie o ochronie przyrody, ograniczające dotychczasową pozycję LP, m.in.. regionalni dyrektorzy LP nie znaleźli się w gronie podmiotów, którym może być powierzony nadzór nad obszarem Natura 2000.

Realizowanie zadań wynikających z wielofunkcyjnej roli lasów, utrwalonych w polityce leśnej państwa, stawia leśników w niezwykle trudnej roli. Z jednej strony przemysł drzewny oczekujący zwiększenia ilości drewna na rynek, z drugiej – organizacje ekologiczne oczekujące wyłączenia z gospodarki leśnej kolejnych obszarów i objęcia ich formą ochrony przyrody. W dodatku bez należytego wsparcia ze strony MŚ, które czasem dołącza do atakujących, zamiast bronić przyjętej polityki państwa w zakresie leśnictwa i ochrony przyrody. Panującą atmosferę dobrze ilustrują poniższe przykłady:

Spór decyzyjny między Wojewodą Podlaskim a Ministrem Środowiska w sprawie rezerwatu „Starodrzew Szyndzielski” (2008). Minister uchyla decyzję Wojewody dotyczącą czynności ochronnych w rezerwacie, na wniosek Stowarzyszenia „Pracownia na rzecz Wszystkich Istot”, bez zbadania sprawy na gruncie. Sprawa dotyczyła usunięcia części drzew (dębów) zasiedlonych przez

opiętka (*Agrius sp.*), w której wypowiedzieli się doświadczeni entomolodzy. Wobec sprzecznych opinii ekspertów w tej sprawie, w decyzji Ministra znalazł się znamieny komentarz: „...powinien to być ekspert w zakresie *stricte* ochrony przyrody, a nie nauk leśnych...”.

Incydent w Białowieży przy okazji obchodów Jubileuszu 600-lecia ochrony Puszczy (2009 r.). Minister wychodzi do uczestników demonstracji, członków kilku organizacji ekologicznych protestujących przeciwko wycinaniu drzew i prowadzeniu gospodarki leśnej w Puszczy z takimi słowami „stoję po Waszej stronie”. Czy takich słów należało oczekiwać od Ministra Środowiska nadzorującego Lasy Państwowe i zatwierdzającego plany urządzenia lasu, przecież to do jego kompetencji należy nadzór nad lasami oraz zatwierdzanie planów urządzenia lasów.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Lasy odgrywają od dawna bardzo ważną rolę w ochronie przyrody. Są głównym źródłem różnorodności biologicznej i najważniejszym składnikiem większości form ochrony przyrody w naszym kraju. Podział lasów na produkcyjne i chronione (w ramach różnych form ochrony przyrody) zaznaczył się szczególnie w latach 1945 – 1989. Obowiązujący w tym okresie surowcowy model gospodarki leśnej utrwalił wśród miłośników ochrony przyrody, negatywny wizerunek leśnika, przede wszystkim jako producenta drewna.

Ochrona przyrody jest dziś jedną z głównych funkcji lasu - obok funkcji gospodarczej i społecznej. Wynika to zarówno z nowego modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej, jak i nowej koncepcji ochrony przyrody, mieszczącej się w haśle „ochrona różnorodności biologicznej”.

Przeprowadzenie w roku 2006 i 2007 powszechnej inwentaryzacji siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory na gruntach zarządzanych przez Lasy Państwowe było wydarzeniem szczególnym. Uzyskane wyniki były istotnym wkładem LP w tworzenie obszarów Natura 2000.

Mimo to mamy w ostatnich latach do czynienia z sytuacją paradoksalną. Zwiększonemu zaangażowaniu LP w ochronę przyrody nie towarzyszy uznanie, lecz nieufność i swego rodzaju wrogość. Z jednej strony LP atakowane są przez przemysł drzewny, że dostarczają na rynek zbyt mało drewna, z drugiej przez organizacje ekologiczne, które żądają coraz więcej ograniczeń w gospodarce leśnej. Dzieje się to często przy braku wsparcia ze strony Ministra Środowiska odpowiedzialnego za lasy. Nastąpiła także marginalizacja dotychczasowej pozycji LP w znowelizowanej ustawie o ochronie przyrody. Tej sytuacji nie mogą usprawiedliwiać popełniane przez leśników błędy, które są skrzętnie wykorzystywane do ataków w mediach. Zwykle w sposób nie współmierny do

popęlnionych błędów. Powyższe działania wpisują się w - powtarzaną co pewien czas - koncepcję prywatyzacji Lasów Państwowych.

Z przedstawionej analizy historii ochrony przyrody w lasach i wynikają następujące wnioski:

1. Ochrona przyrody w lasach zajmuje wysoką pozycję wśród pozostałych funkcji lasu. Racjonalne ich godzenie stwarza coraz większe problemy.
2. Lasy Państwowe, obok parków narodowych, są gospodarzami najcenniejszych obszarów przyrodniczych i wykonawcami polityki państwa dotyczącej zarówno ochrony przyrody, jak i leśnictwa. Instytucje te powinny działać w sposób sprawny i wiarygodny, aby cieszyły się zaufaniem społecznym. Zbyt wiele uczyniono, aby tę wiarygodność podważyć i niełatwo ją będzie odzyskać. Wiele do zrobienia w tym zakresie mają sami zainteresowani.
3. Zdecydowana większość form ochrony przyrody w Polsce znajduje się na gruntach Skarbu Państwa. Prywatyzacja lasów, w jakiegokolwiek formie, byłaby totalną klęską dla lasów, leśnictwa i całego systemu ochrony przyrody.
4. Zagrożeniem dla ochrony przyrody jest radykalizm postaw oraz brak woli współpracy i poczucia współodpowiedzialności.
5. Jeśli chcemy skorzystać z doświadczeń historii to kultywujemy *szaferską* tradycję umiarkowania, rozsądku i zrozumienia dla racji drugiej strony. Bez szerokiego zrozumienia potrzeby ochrony przyrody w lasach i roli Lasów Państwowych w tym zakresie nie jest możliwe osiągnięcie zamierzonych celów.
6. Zaangażowanie nauk leśnych w ochronę przyrody jest wciąż niewystarczające. Coraz więcej wiemy co i gdzie chronić, ale wciąż za mało - jak chronić? Instytut Badawczy Leśnictwa, na początku swojej działalności, zapisał się chlubnie w historii ochrony przyrody w lasach. Należy życzyć aby powrócił do tych pięknych tradycji.

LITERATURA

- Grzywacz A. 2007. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych. [W:] A. Szujecki (red.) Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924-2004. Tom 1, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa: 287-309.
- Kapuściński R. 2006. Ochrona przyrody w Lasach Państwowych po roku 1945. [W:] A. Szujecki (red.) Z dziejów Lasów Państwowych i leśnictwa polskiego 1924-2004. Tom 3(2), Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa: 337-386.
- Symonides E. 2007. Ochrona przyrody. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

STRESZCZENIE

Lasy odgrywają od dawna bardzo ważną rolę w ochronie przyrody. Są głównym źródłem różnorodności biologicznej i najważniejszym składnikiem większości form ochrony przyrody w naszym kraju. Ochrona przyrody jest dziś jedną z głównych funkcji lasu - obok funkcji gospodarczej i społecznej. Wynika to zarówno z nowego modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej, jak i nowej koncepcji ochrony przyrody, mieszczącej się w hasle „ochrona różnorodności biologicznej”. W większości państwowy charakter lasów w Polsce (78% lasów w Polsce znajduje się w zarządzie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe) jest dużym ułatwieniem w realizacji polityki państwa, zarówno dotyczącej leśnictwa, jak i ochrony przyrody. Lasy Państwowe w swojej długoletniej historii funkcjonowania (w 2014 roku mija 90 lat od ich powstania) potwierdziły swoje zaangażowanie w realizacji celów ochrony przyrody w Polsce, zarówno poprzez wykonywanie zadań ochronnych wynikających z przyjętych planów, jak i w ramach działań wchodzących w zakres edukacji przyrodniczej społeczeństwa. Warto jednak pamiętać, że Lasy Państwowe realizują politykę dotyczącą zarówno lasów, jak i ochrony przyrody. Polityka ta w różnych okresach, nie zawsze była korzystna tak dla lasów, jak i ochrony przyrody w lasach.

SUMMARY

Forests have always played a major role in nature protection. They are the main source of biological variety and the most important element of majority of nature protection forms in our country. Nature protection is one of the main functions of a forest – next to the economic and social functions. The function results from both the new model of multidimensional forest management as well as the new nature protection concept expressed by a slogan of “the protection of the biological variety”. The state-owned character of the forests in Poland (78% of forests in Poland are within the management of State Forests National Forest Holding) make the execution of the state policy easier both for the forestry and nature protection. The State Forests, in their long-standing history (in 2014 the State Forests celebrate their 90th anniversary) have confirmed their engagement in nature protection in Poland by the execution of protective tasks according to the adopted plans as well as by the educating general society on nature protection. It is worth mentioning, however, that the State Forests carry out the policies on the forests and nature protection. The policies, in different periods, have not always been beneficial both for the forests or the nature protection in the forests.